

MUSTAQILLIK YILLARIDA YURTIMIZDAGI MUZEYLAR FAOLYATI: SURXON VOHASI MISOLIDA

Yuldosh Ergash o'g'li Altiboyev

Chirchiq davlat pedagogika universiteti tarix yo'nalishi 2-bosqich talabasi

ORCID-0009-0003-0673-3344

yaltiboyev@gmail.com

Ilmiy rahbar: ChDPU dotsenti, p.f.f.d.(PhD) **S.A.Toshtemirova**

ANNATOTSIYA

Ushbu maqolada Surxondaryo viloyatida muzey ishlarining tashkil etilishi va muzeyshunoslik sohasini rivojlantirish borasidagi olib borilgan tadqiqotlar tarixi va bugungi kunda yurtimizda muzeylarga qaratilayotgan e'tibor yoritib o'tilgan.

Kalit so'zlar: Muzeyshunoslik, moddiy madaniyat, Surxondaryo viloyati o'lkashunoslik muzeyi, muzey ashyolari, Termiz arxeologiya muzeyi, muzey fondlari, muzey zallarini jihozlash.

Har bir millatni ma'naviy jixatdan yuksaltirishda, milliy g'oyani tarkib toptirishda va mamlakat axolisini madaniyat yutuqlaridan baxramand etishda muzeylar g'oyat muhim ahamiyat kasb etadi. Chunki muzeylarda xalqimizning o'tmishi, xayot tarzi, urf-odatlar bilan bog'liq bo'lgan moddiy madaniyatimiz namunalari saqlanadi.

Ma'lumki Surxondaryo viloyatida muzey ishlarining tashkil etilishi qariyb bir asrlik tarixga ega bo'lib hisoblanadi. Surxondaryo viloyati o'lkashunoslik muzeyi XX asr boshlarida tashkil etilgan bo'lsa, hozirgi kunda deyarli butun jahonda o'zining noyob eksponatlari bilan mashhur bo'lishga ulgurgan Markaziy Osiyoda yagona Termiz Arxeologiya muzeyi O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 545-son "Termiz shahrining 2500 yilligini nishonlashga tayyorgarlik ko'rish va uni o'tkazish to'g'risida"gi Qaroriga ko'ra 2002 yil 4 aprelda shahrimizning yubeleyi munosabati bilan tashkil etilgan [1, B. 2].

Surxondaryo viloyatida muzey ishlarining tashkil etilishi albatta bu vohamizning o'ziga xos boy o'tmish tarixi qadimgi davrlarga borib taqalishi kabi omillar bilan bog'liqdir. Aynan tarixiy ma'lumotlarga e'tibor qaratadigan bo'lsak, eng qadimgi shaharsozlik madaniyati (Sopollitepa, Jarqo'ton) hamda davlatchilik tarixiga (Baqtriya) ega bo'lgan vohamiz tarixi bugungi kunda dunyo olimlari tomonidan katta qiziqishlar bilan o'rganilib bormoqda [2, B. 9]. Qadimiy madaniyatga ega Termiz tarixi azal-azaldan tarixchi va sayyohlarning diqqat-e'tiborini o'ziga tortib kelgan. Shu tufayli

ko'plab tadqiqotchilar Termiz tarixiga doir topilmalardan iborat kolleksiyalarni yaratish ustida ishlarni amalga oshirishgan. Ammo bu kolleksiyalar aynan o'lkamiz hududida emas, balki uzoq o'lkalarda olib ketilgan va shu yerlarda turli ko'rgazmalarda namoyish etilgan.

Ma'lumotlar ko'ra Surxondaryo viloyatidan topilgan hamda boshqa joylarga berib yuborilgan tarixiy buyumlar ancha ko'p miqdorda bo'lib, ularning ro'yhatlari quyidagicha keltirib o'tilgan.

1. Nefrit toshlardan iborat geologiya kolleksiyasi I .V. Mushketov tomonidan Leningrad geologiya muzeyiga topshirilgan.

2. E.F.Kalning Eski Termiz tarixi bilan bog'liq noyob kolleksiyasi (1890-1891 y.y.) Leningrad Davlat Ermitaj muzeyiga topshirilgan.

3. B.N.Kastalskiyning Surxon vohasi tarixi bilan bog'liq boy kolleksiyasi Moskva Sharq madaniyati muzeyiga va Leningraddagi Davlat Ermitajiga berib yuborilgan.

4. 1906 yilda R.Yu.Rojevitsning Buxoro amirligining janubiy-sharqiy hududlariga qilgan safari chog'ida to'plangan noyob buyumlardan iborat kolleksiya rus imperatori huzuridagi Arxeologik komissiyaga topshirilgan.

5. N.D.Logofet tomonidan to'plangan boy kolleksiya namunalari Moskvaga olib ketilgan va 1921 yilda uning o'limidan so'ng yo'qotilib yuborilgan [3, B. 34].

Keltirilgan ma'lumotlardan ma'lumki, o'lkamiz tarixi va madaniyatiga oid bo'lgan eng ko'p moddiy -ma'naviy boyliklarimiz uzoq davrlar mobaynida tashib olib ketilgan. Bunday noyob asoriatlqalarimiz nafaqat Surxondaryo vohasidan balki, mamlkatimizning yana ko'plab shaharlaridan turli sabab bahonalar bilan olib chiqib ketilgan. Jumladan keltirilgan ma'lumotlarga ko'ra uch mingga yaqin qo'lyozma manbalarimiz 1969 yilda Samarqanddagi masjidlaridan olib ketilgan [4, B. 13]. Bu davrda o'lkamimizga tashrif buyurgan sayyoh olimlar tomonidan o'lkamiz tarixi va madaniyatiga oid yana ko'plab noyob moddiy boyliklarimizni olib ketilganligi tarixiy ma'lumotlarda keltirib o'tiladi. Albatta bu jarayonlar ushbu davrning o'ziga xos siyosiy jarayonlari bilan bog'liq bo'lib holatlar hisoblangan.

Ammo XX asrning boshlariga kelib milliy respublikalar tashkil etilishi hamda madaniy muassasalar faoliyati yo'lga qo'yilishi natijasida aksariyat moddiy ma'naviy boyliklar hamda ma'naviy meroslar o'lka hududlarida saqlab qolinishiga erishilgan. Bu borada Surxondaryo viloyati o'lkashunoslik muzeyining tashkil etilishi voha tarixiga oid ilmiy ma'naviy meroslarimizni saqlab qolishda muhim o'rin tutdi [5, B. 136].

O'lkashunoslik muzeyining tashkil etilishi tarixi hududdagi noyob tarixiy manbalar hamda ularning topilishi jarayonlari bilan

bevosita bog‘liq. Rossiya imperiyasi tomonidan Termiz ishgg‘ol etilgach, Amudaryo bo‘ylab Pattakesarda joylashgan chegara harbiy brigadasi qo‘shinlari tomonidan sim to‘siqlar Qarshi shahridan Termizgacha tortib chiqiladi. Ana shu jarayonda chegara hududlaridan (Qoratepa, Fayoztepa, Chingiztepa, Eski Termiz, Payg‘ambar oroli) ko‘plab noyob tarixiy buyumlar topilib, Termizdagi chegara brigadasiga qarashli zobitlar uyi binosining ikkita xonasida arxeologiya, numizmatika va etnografiyaga doir buyumlar to‘plana boshlaydi [6, B. 37]. Keyinchalik ushbu binoda to‘plangan ashyolar asosida yopiq muzey, 1917 yilga qadar faoliyat ko‘rsatadi. Shu davrlar mobaynida ushbu muzeydagi ashyolarning aksariyat qismi markazga olib ketilgan edi [7, B. 53].

Qadimgi Termiz tarixiga oid ashyolarning ko‘p miqdorda topilishi, endilikda o‘lkashunos olimlar tomonidan turli ko‘rgazmalarni tashkil etilishiga asos bo‘lgan. Bunday ko‘rgazmalar tomoshabinlar tomonidan juda katta qiziqishlar bilan kutib olingan hamda butun jamoatchilikning e‘tiborini torta boshlagan. Shundan so‘ng Termiz shahridagi meteorologiya stansiyasining boshlig‘i bo‘lgan o‘lkashunos olim B.K.Lelongning taklifiga ko‘ra 1928 yil 26 iyunda Termiz o‘lkashunoslik to‘garagini tuzish hamda shaharda muzey tashkil etish g‘oyasi ilgari suriladi [8, B. 178]. Albatta o‘lkashunoslik muzeyini tashkil etish masalalasi Termiz shahri raykom sekretari A.A.Andreyev tomonidan ham qo‘llab-quvvatlanadi. Shundan so‘ng o‘lkashunoslar to‘garagining rahbari etib B.Lelong tomonidan o‘lkashunoslar to‘garagi dasturi ishlab chiqilib keng miqyosda ishlar olib borilgan. 1932 yillarga kelib o‘lkashunoslik to‘garagi ishlari o‘lkashunos olim G.V.Parfyonov tomonidan olib borilib Sherobod tumani markazida uning tashabbusi bilan tumanlararo ko‘chma ko‘rgazmalar tashkil etiladi. Ushbu ko‘rgazma asosida 1932 yil 7 noyabrda Sherobod tumani o‘lkashunoslik muzeyi tashkil etilib, muzey 1933 yilning 7 sentyabriga qadar o‘z faoliyatini davom ettiradi [9, B. 57]. 1933 yil 13 sentyabrda bu muzey Termiz shahrida tashkil etilib bu borada o‘lkashunos olim G.V.Parfyonov katta hissa qo‘shdi [10, B. 34].

Mahalliy hukumat vakillarining tegishli qarorlariga ko‘ra Termiz shahridagi ko‘plab tashkilotlar muzey tashkil etilganligini qo‘llab-quvvatlab (meteorologiya-stansiya, ipakchilik idorasi, mashina-traktor stansiyasi, madaniy oqartuv uyi va boshqa korxonalar), mahsulotlari va eksponatlaridan namunalar beradilar. Tumanlararo ko‘rgazmalar barcha tumanlarda keng miqyosda tashkil etilib tomoshabinlar e‘tiborini torta boshlaydi.

Endilikda muzey faoliyatini moliyalashtirish hamda ishchi xodimlarning maoshini ta‘minlash borasida G.V.Parfyonov Toshkentda xizmat safarida bo‘lib, 1934 yil 1 yanvardan boshlab Termiz shahrida muzey tashkil etish bilan bog‘liq hujjatlarni rasmiylashtirish

ishlarini poyoniga yetkazadi va Toshkentdan bir qancha noyob eksponatlar ham olib qaytadi. 1934 yil 1 yanvardan boshlab Surxondaryo tumanlararo ko'rgazma rasmiy ravishda Surxondaryo tumanlararo davlat muzeyi deb atala boshlandi. Termiz shahar kengashining 1934 yil 2 yanvardagi buyrug'iga asosan Gavril Vasilevich Parfyonov muzey direktori etib tayinlandi [11, B. 78].

Dastlab 4 kishidan iborat muzey xodimlari 1934 yil 1 maydan muzey eshiklarini tomoshabinlarga ochib berdi. Gavriil Vasilevich Parfyonov - muzey direktori, Daydar Shixaliyev -muzey qorovuli, Georgiy Nikolayevich Maksimov - ilmiy texnik xodim, Yevdokiya Padchalenova –qorovul sifatida ish boshlashgan. Muzey xodimlari va maktab o'quvchilariining faol ishtirokida 1934 yil may oyining oxirida muzey hovlisida noyob hayvon turlaridan iborat tirik burchak tashkil etildi. 1934 yilning 7 iyuniga kelib muzeyning tirik burchagida 41 ta hayvon turlarisaqlanar edi. Muzeyning eksponatlar bilan tobora to'lib borishi, yangi bino qurish zarurligi inobatga olinib, Termiz shahar ijroqumi muzeyga yangi bino qurishni 1935 yil rejasiga kiritiladi. Shuningdek, muzey xodimlarining ish haqlari Xalq ta'limi xodimlarining ish haqlari bilan tenglashtiriladi. O'lkashunos olimlarning faol tarzidagi sa'iy-harakatlari bilan muzey eksponatlari soni ham ortib borib, 1933 yilda muzey fondida atigi 111 ta eksponat bo'lgan bo'lsa, 1936 yilga kelib ularning soni 366 ta, 1971 yilda 48798 ta, 1983 yilda 64 mingta, 1993 yilda esa 72 mingtaga ortganligini ko'rishimiz mumkin [12, B. 112].

Ilmiy ahamiyatga boy tarixiy eksponatlar ko'payishi albatta muzeyga tashrif buyuruvchi tomoshabinlar soni yildan-yilga oshirib bordi. 1933 yilda muzeyga 6834 kishi tashrif buyurgan bo'lsa, bu ko'rsatkich 1950 yilda 23000 kishini, 1992 yilda esa 80132 kishini tashkil qildi. Tomoshabinlar uchun 1933 yilda 84 marta ekskursiyalar uyushtirilgan bo'lsa, 1950 yilda 316 marta, 1970 yilda 542 marta, 1992 yilda esa 1510 martaga ortgan [13, B. 178].

XULOSA

Xulosa qilib shuni aytishimiz mumkinki, muzey xodimlarining samarali faoliyatlari hamda fidoyi o'lkashunos olimlarning faol ilmiy tadqiqotlari tufayli bu ajoyib maskan tomoshabinlar e'tiboriga tushib, o'lka tarixini o'rganishda muhim yutuqlarga erishdi. Bugunki kunga kelib Surxondaryo viloyati o'lkashunoslik muzeyi zamonaviy binoda bir necha yuz mingdan ortiq eksponatlari bilan tomoshabinlarga faol xizmat ko'rsatmoqda. Uzoq davrlar mobaynida to'plangan o'lka tarixiga oid noyob ashyolar bugungi kunda yoshlarimizning ajdodlar merosidan bahramand bo'lib, ulardan ma'naviy ozuqa olgan holda barkamol vatanparvar shijoatli vatan fidoyilari bo'lib ulg'ayishida muhim o'rin tutib kelmoqda.

REFERENCES

1. Халқ сўзи. 1999 йил 28.декабрь №47-358
2. А.Асқаров Жарқўтон қадимий шаҳар.Т. 2001 б 9
3. Ботиров.И Сурхондарё вилояти ўлкашунослик музейи тарихи. Ўз Рес. ФА.“Фан” нашриёти. Т.2011.Б 34
4. Самарқанд цивилизациялар чорраҳасида Фан ва Турмуш журнали 2007 йил 4-сон Б 13.
5. Турсунов С.Н, Қобилов Э.О. ва бошқалар. Сурхондарё тарихи.– Т.: Шарқ, 2004Б 136.
6. Краеведения Сурхандарьи . отвс.редактор Э.В.Ртвеладзе. Т. Наука 1989.г с37
7. Сафаров Ш.Термиз ва Термизийлар Термиз «Жайхун», 1993 й. Б 53.
8. Турсунов.С.Н. Холмуминов.Х. Тарихий ўлкашунослик. Ўқув қўллама. Т. Янги аср авлоди.2021 Б 178
9. Ботиров.И Сурхондарё вилояти ўлкашунослик музейи тарихи. Ўз Рес. ФА.“Фан” нашриёти. Т.2011.Б 57
10. Ботиров.И Сурхондарё вилояти ўлкашунослик музейи тарихи. Ўз Рес. ФА.“Фан” нашриёти. Т.2011.Б 34
11. Ботиров.И Сурхондарё вилояти ўлкашунослик музейи тарихи. Ўз Рес. ФА.“Фан” нашриёти. Т.2011.Б 78
12. Краеведения Сурхандарьи . отвс.редактор Э.В.Ртвеладзе. Т. Наука 1989.г с 112.
13. Турсунов.С.Н. Холмуминов.Х. Тарихий ўлкашунослик. Ўқув муллама. Т. Янги аср авлоди.2021. Б -178.

